

Una revolució no pot durar seixanta anys. O bé ja s'ha superat o bé s'ha convertit en una dictadura. La revolució cubana és un frau. Els cubans ho saben. No parlen de la *revolución*, sinó del *sistema*.

**CUBA,
LA SOLEDAT QUE
NO S'ACABA**

#PERIODISME

Per Nyholm

CUBA

LA SOLEDAT QUE NO S'ACABA

NOTES DEL VIATGE D'HIVERN
D'UN PERIODISTA DANÈS

Pròleg de Jaume Cabré

Traducció de
Miquel-Àngel Sánchez Fèrriz i Henrik Brockdorff

Títol original: *Ensombedens blindgyde*

© Per Nyholm, 2020

All rights reserved including the rights of reproduction
in whole or in part in any form.

Cuba, la soledad que no s'acaba

© del pròleg: Jaume Cabré, 2020

© de la traducció: Miquel-Àngel Sánchez Fèrriz i Henrik Brockdorff, 2020

© de la fotografia de la coberta: Adobe Stock, 2020

© de les fotografies de l'autor i de l'interior: Nancy Falcón Castro, 2020

© d'aquesta edició: Edicions Saldonar, 2020

Primera edició: juny del 2020

Publicat per Edicions Saldonar

Alfambra, 16, 5è 2a

08034 Barcelona

edicions@saldonar.com

www.saldonar.com

Edició i producció: Francesc Gil-Lluch

Disseny de la coberta: Enric Muñoz

Disseny i maquetació de la tripa: Octavi Gil Pujol

Impressió: Black Print

Distribució: UDL

Thema: JB, JH, JP

ISBN: 978-84-17611-35-4

Dipòsit legal: B. 11482-2020

Impress a Catalunya · *Printed in Catalonia*

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Tots els drets reservats. No es pot reproduir cap part d'aquest llibre,
per qualsevol mitjà, sense el permís d'Edicions Saldonar.

TAULA

UNA MENA DE CARTA PERSONAL

11

JAUME CABRÉ

DES D'UN VESSANT DE LA MUNTANYA

15

Temps per escriure, temps per pensar. Cuba m'explica que hem de tenir cura d'Europa, l'Europa gairebé unida

FINS AL LLINDAR DE L'ABISME

25

L'HAVANA

Sobre l'arribada a Cuba, sobre passejos per l'Havana i sobre l'home dels ulls verds

EL QUE ÉS AUTÈNTIC, EL QUE ÉS FALS

103

VIÑALES, TRINIDAD

Sobre la Gladys de Viñales, sobre la invasió de Bahía de Cochinos finançada pels Estats Units, sobre la trampa turística de Trinidad

UNA MONSTRUOSITAT CUBANA

113

SANTA CLARA

Sobre l'adoració al Che Guevara, sobre la maledicció del sucre i sobre l'art del tabac, sobre la Lidia, que sap que és pobra però no vol emigrar

PAÍS SENSE VOLUNTAT

123

CAMAGÜEV

Sobre Fidel Castro com a *caudillo*, sobre el conflicte entre llibertat i disciplina, sobre l'adulador Mario Vargas Llosa i sobre García Márquez com a proveïdor d'irrealitat tropical

EL SOTSOFICIAL

139

HOLGUÍN

Sobre un diumenge instructiu a la platja de Guardalavaca, sobre Birán, on el pare de Castro va exercir el seu règim de terror, i una mica sobre un forn de pa d'Holguín

HEROIS I MITGES VERITATS

151

SANTIAGO

Sobre costelles de porc acabades de fregir a Palma Soriano; sobre l'assalt d'aficionat del jove Fidel Castro a la caserna Moncada, a Santiago; sobre imperialisme i colonialisme, sense oblidar Dinamarca

LA IGNOMÍNIA DE GUANTÁNAMO

185

BARACOA

Sobre una excursió a Baracoa, sobre la ruptura de les regles del dret internacional per part dels Estats Units, sobre un almirall xinès i sobre els grans viatges d'exploració, inclosa una expedició lusitano-danesa a Amèrica abans de Colom

PAONS EN UN FOSSAT DE SERPS 205

SANTIAGO

Sobre la casa i el jardí de *doña* Ester a Santiago, sobre els seus fills i sobre un quadre sorprenent a la seva sala d'estar. No tindria preferència...

EL FABULISTA 211

L'HAVANA

Sobre danesos a l'Havana i sobre H. C. Andersen, que no va anar mai a Cuba, però que va escriure un poema sobre la princesa africana que va acabar com a esclava lluny de la seva pàtria. A més, una mica sobre els estats fallits i sobre els crims del comunisme

EPÍLEG. DE CUBA A CATALUNYA, I D'AQUÍ A EUROPA 235

Un assaig sobre una nació sense estat

ÍNDEX ONOMÀSTIC 261

UNA MENA DE CARTA PERSONAL

Jaume Cabré

No us parlaré del llibre que acabeu d'obrir. Descobrir-lo i fruir-ne és patrimoni de vosaltres, els lectors. Us vull parlar de l'autor del llibre, Per Nyholm, un personatge que de seguida m'obliga a fer-me unes quantes preguntes, com ara què fa un danès a Cuba. O què fa un danès tafaaner a Ucraïna. O encara més: què fa aquest danès reincident interessant-se per Catalunya?

Per Nyholm és un personatge singular. És un periodista estudiós dels comportaments polítics dels estats i de les persones. I, seguint aquest interès, viatja als països que li provoquen la curiositat per la seva realitat política. Vol entendre el perquè de la situació política i social d'aquests països; els visita sovint amb la intenció de rebre explicacions per part de la gent del carrer, dels polítics, dels intel·lectuals... De qui sigui, mentre pugui tenir alguna resposta a les seves preguntes, que són moltes: la seva curiositat gairebé renaixentista és inacabable, voraç.

En aquest llibre podreu viure l'interès que Nyholm té per Cuba, un país que va aconseguir independitzar-se d'Espanya; de fet, Cuba va ser l'última colònia llatinoamericana

que se'n va independitzar. Val a dir que la seva dona Nancy és peruana i, segons diu ell, la considera com el pont entre el seu món nord-europeu i el món ibèric. Li he sentit explicar que va anar amb Nancy al camp de batalla d'Ayacucho; ella, que és la peruana, amb prou feines n'havia mig sentit a parlar, com molts peruans. El danès Nyholm va haver d'explicar a la seva companya, i a alguns turistes també peruans, els orígens de la independència del Perú. I això només és un exemple. A Nyholm li interessen profundament aquests processos d'independència: per què neixen, per què fructifiquen i, segons cada cas, com ho aconsegueixen o per què no se'n surten.

He tingut el privilegi de conèixer personalment Nancy i Per Nyholm. Són literalment incansables. Són capaços de fer milers de quilòmetres per Europa, en cotxe, empaitant tot allò que es pugui relacionar, ni que sigui de manera tangencial, amb un tema que els interessa profundament: l'estat del procés d'independència de Catalunya. Per saber i entendre el que s'esdevé, té contactes amb polítics en actiu, també amb polítics en actiu però que són a les presons espanyoles, amb analistes de la situació; i, amb una certa perplexitat, estudia el comportament dels estaments judicials espanyols i els gestos vacil·lants, una mica lents i contradictoris, de l'estament polític europeu sobre la situació actual de Catalunya.

Com és que un home hiperactiu, viatger i coneixedor de molts mons s'ha fet amic amb un sedentari com jo, que suo hores de feina diàries sense moure'm de casa? Possiblement perquè, en la seva feina agitada, ha de buscar moments de reflexió per poder entendre com són les coses que li poden semblar estranyes. Les vegades que ens hem trobat Nancy, Per, Margarida i jo, a casa o on sigui, amb un sac de pregun-

tes per part de Per i, amb una mica de sort, alguna resposta nostra... I, quan els tenim a casa, parlem de pressa del màxim de temes perquè ells, com les orenetes, ja tenen el cotxe ple de benzina o els bitllets del tren o els de l'avió a punt per anar a buscar respostes i noves preguntes en una altra banda. L'interès de Per Nyholm per Catalunya, per la seva realitat actual i per la seva història, es converteix en amor per Catalunya, per la seva llengua i per allò que podem imaginar del seu futur. I després, aquest interès passa a engreixar els seus arxius o el va destil·lant i enriquint en els seus articles polítics que apareixen periòdicament a la premsa danesa.

Sí, lectors: el llibre que esteu disposats a llegir parla de Cuba. Però Nyholm relaciona un fet històric, de finals del segle XIX, amb la situació actual. Considera que Espanya tracta Catalunya com la colònia que encara no s'ha emancipat; Nyholm creu que Espanya no vol aprendre de la seva pròpia història i no vol pensar que Catalunya tal volta és la darrera colònia espanyola: polítics, jutges, gent del carrer... no volen ni sentir a parlar de la nostra inevitable i profunda ànsia d'independència...

Mentrestant, Per Nyholm s'empipa amb ell mateix perquè encara no sap parlar català, tot i que l'entén una mica. Penso que, amb l'activitat frenètica que practica, és difícil imaginar-lo en una classe de llengua catalana per a estrangers. El que importa és que comprèn l'anhel de llibertat d'aquest país que estima tant. Mai no acabarem de donar-tes les gràcies per la teva feina, estimat Per Nyholm.

DES D'UN VESSANT DE LA MUNTANYA

«Tu victoria es como el viejo vino de mi patria:
no lo hace un hombre sino muchos hombres
y no una uva sino muchas plantas:
no es una gota sino muchos ríos:
no un capitán sino muchas batallas».

Del poema «Canción de gesta» (1960)
de PABLO NERUDA, dedicat a Fidel Castro

Quan l'any 2015 vaig tornar a Cuba després de molts anys, no era per escriure un llibre. Més aviat volia reviure un país que coneixia superficialment de visites anteriors i que sovint m'havia tingut ocupats els pensaments, des que Fidel Castro i les seves guerrilles van entrar a l'Havana l'1 de gener de 1959. Aleshores jo tenia setze anys, estava a punt de deixar la meva escola a Copenhaguen per començar una vida de periodista, que es concentraria en el reportatge d'internacional, en la meva opinió la disciplina més noble de la professió.

A la Dinamarca d'aleshores, l'aspirant a periodista era enviat a alguna redacció fora de Copenhaguen. Allà aprenies l'ofici sota el mestratge de col·legues més experimentats, en contacte directe amb els esdeveniments del dia a dia, sense que t'influís cap estudi acadèmic o d'altre tipus, que no crec que hagués superat. En canvi, l'aprenentatge a l'empresa m'anava força bé, i, ja l'estiu del 1963, em van fer tornar

a Copenhaguen, a treballar al diari *Information*, petit però intel·lectualment exigent. Sent el col·laborador més jove, em van demanar d'ocupar-me de l'Amèrica Llatina, un subcontinent que bullia d'agitació després de la presa del poder per part de Fidel Castro. «Això fa per mi», vaig pensar. «Quan d'aquí a una vintena d'anys em trobi en la culminació de la meua carrera, el conflicte de l'Orient Mitjà haurà estat resolt i l'Amèrica Llatina serà el primer punt de l'ordre del dia». Això, si faig de profeta a misses dites, va ser un error de judici d'envergadura. Avui en dia, Cuba té un lloc incert en la consciència d'Europa. ¿Ens trobem davant una cruel dictadura, un estat socialista tropical o un paradís de vacances abandonat de la mà de Déu? Aquest llibre sosté la primera tesi.

Al llarg dels anys setanta, primer treballant a l'agència de notícies nacional danesa, Ritzau, a continuació com a redactor d'internacional d'*Aktuelt*, el diari principal dels socialdemòcrates —sovint el partit que governava—, i a altres llocs de treball, vaig seguir amb els països nòrdics, Europa, l'Orient Mitjà, la Unió Soviètica, els Estats Units i l'OTAN, però l'Amèrica Llatina continuava cridant-me l'atenció. De tant en tant vaig tornar a aquest continent tan commovedor, tant en el sentit humà com en el polític. Sovint hi feia estades prou llargues, viatjant de Mèxic, al nord, a la Terra del Foc, al sud. Vaig trobar-me amb el poeta i escriptor Jorge Luis Borges, vestit amb una jaqueta escocesa de tweed verd i pantalons castanys, a la Biblioteca Nacional de Buenos Aires; amb el simpàtic i tràgic president Salvador Allende de Xile, a Santiago, i amb indis mig nus a l'Amazones. El dictador militar del Perú, socialment benintencionat, Juan Velasco Alvarado, em va preguntar a fons, durant una llarga entrevista nocturna a Lima, sobre la trajectòria de

Dinamarca des de país rural primitiu fins a estat industrial de benestar. Li vaig explicar que el procés havia durat des de mitjan segle XIX fins al començament del XX. Va exclamar horroritzat: «Nosaltres no disposem de tant de temps, ni de bon tros! Tenim un màxim de vint anys...».

El 2015 el «tema» tornava a ser Cuba. La meva intenció era, en un llarg viatge de tres mil quilòmetres per camins no especialment fàcils, des de Viñales a l'oest, passant per l'Havana, fins a Trinidad, Santiago i Baracoa a l'est, lliurar una sèrie d'articles —tipus columna— al diari *Jyllands-Posten*, la meva llar periodística des del 1980. Però, com que les meves llibretes anaven omplint-se i l'estació de les pluges ja començava, em vaig posar a redactar, sota coberts i porxos, textos més llargs. Al final, amb aquests textos disposava d'un material de base que vaig passar en net la primavera del 2016. Que ara l'edició danesa s'editi en català, ho celebro, d'una banda perquè voldria contribuir a un trencament amb el fals romanticisme revolucionari cubà, de l'altra —i potser especialment per aquest motiu— perquè veig un paral·lel entre la lluita de Cuba per independitzar-se d'Espanya en el segle XIX i la lluita de Catalunya per independitzar-se d'Espanya en el XXI.

De Fidel acostumo a dir que el considero un gàngster i un aventurer extremament obsessionat pel poder, mai el demòcrata que feia veure que era al començament, a la Universitat de l'Havana i a Sierra Maestra, la serralada cap a l'est on va iniciar la seva rebel·lió. Ell, fill d'una família adinerada d'Oriente, és més aviat un *caudillo*, en la tradició secular de l'Amèrica Llatina, un botxí, de la classe de tirans com ara Rafael Trujillo de la República Dominicana, Anastasio Somoza de Nicaragua o Fulgencio Batista de Cuba, a qui va

succeir l'any 1959, i sota qui —malgrat tota la propaganda de Castro— hi havia una llibertat, tan personal com industrial, impensable a la Cuba anomenada comunista d'avui en dia.

No es disposa de xifres segures, entre altres coses perquè el règim de l'Havana no vol dir la veritat, però es calcula que entre quinze mil i trenta mil persones van ser executades sota el règim de Castro, la tirania del qual, en el moment que s'està escrivint això, ja és a les acaballes, sota la direcció del seu germà Raúl i de l'actual anomenat president Miguel Díaz-Canel. Un règim empès cap a l'abisme per l'estrany president dels Estats Units Donald Trump. Molts més de cent mil cubans han estat empresonats durant anys per raons polítiques, sovint despullats, tancats dins esgarrifosos calabossos sense desguàs o a camps de treballs forçats o de concentració; per cert, aquests darrers van ser inventats a Cuba per la potència colonial espanyola durant les guerres per la independència del segle XIX. Entre dos i tres milions de cubans, d'una població d'onze milions, han fugit a l'estranger, principalment als Estats Units i a Espanya, una sagnia física i intel·lectual que —conjuntament amb una economia essencialment controlada per l'estat— ha enfonsat un país que abans del 1959 pertanyia als més pròspers de l'hemisferi occidental, en una pobresa desoladora i innecessària. L'única vida política que hi ha són les opaques intrigues del règim, que en el fons no desperten gaire interès. La cultura s'ha pansit, impossible de reconèixer ara, després d'un període més florent sota Batista i durant els primers anys després de la revolució. La llibertat d'expressió no hi existeix. Cuba, sota Fidel Castro, va ser una dictadura d'una brutalitat singular en l'hemisferi occidental.

Una esquerra poc realista va dedicar-se durant molt de temps a servir el règim de l'Havana i a calumniar-ne els crítics. En el cas de Cuba, aquest abandó no va ser pitjor que el de la mateixa esquerra pel que fa a l'Europa Central i de l'Est comunista abans del daltabaix del 1989. Aquesta part d'Europa ha estat i és encara el meu lloc de treball principal des de mitjans dels vuitanta, primer com a corresponsal itinerant de *Jyllands-Posten*, després com a columnista amb residència a Viena. Aquesta experiència d'anys m'acompanyava a Cuba l'any 2015. No puc afirmar que em preparés a fons, però naturalment vaig fer els meus deures: Julien Benda: *La trahison des clercs* (1927), Stéphane Courtois (ed.): *Le livre noir du communisme* (1997), Antonio Rafael de la Cova: *The Moncada Attack* (2007), François Furet: *Le passé d'une illusion* (1995), Robert Goodwin: *Spain, the Centre of the World 1519-1682* (2015), la trilogia sobre els esclaus del danès Thorkild Hansen (1967-70), Paul Hollander: *Political Pilgrims* (1981), Robert Kaplan: *The Revenge of Geography* (2012), Günter Kollert: *Der Gesang des Meeres* (1997), Louis A. Pérez: *Cuba in the American Imagination* (2011), Hugh Thomas: *Cuba or the Pursuit of Freedom* (1998) i *World without End* (2015), i Carlos Widmann: *Das letzte Buch über Fidel Castro* (2012). Són uns llibres que han tingut una influència decisiva en el text present. A més, m'ha inspirat l'autor, comentarista i premi Nobel Mario Vargas Llosa, mitjançant els seus assajos, sovint prou mordaços, a *El País*. I m'afanyo a afegir que Vargas Llosa, tal com jo el veig, s'ha desacreditat irrevocablement, donant suport a Madrid a la repressió del moviment independentista de Catalunya, fins i tot a l'empresonament de polítics catalans democràticament elegits. La major part de la propaganda

glorificadora de Castro, he optat per ignorar-la. Els panegiristes inevitables com ara Jean-Paul Sartre o Gabriel García Márquez rebran el tractament adequat més endavant en el text, que acabarà amb un assaig sobre Catalunya, Espanya i Europa, escrit especialment per a aquesta edició catalana.

De vegades —quan plovia a bots i barrals— intentava aprofundir en uns quants temes: el mite del Che Guevara, un assassí de masses presumiblement psicòtic, adorat fins avui mateix; la visió històricament esbiaixada dels Estats Units sobre Cuba; els viatges d'exploració d'europaus i d'altres; el colonialisme i el pensament colonialista, amb una escapada a la història no sempre tan gloriosa de Dinamarca, inclosa la nostra col·laboració en el comerç transatlàntic d'esclaus i la nostra explotació a sang freda de les Índies Occidentals daneses, que vam vendre als Estats Units sense demanar l'opinió als seus habitants.

Un altre tema és l'oportunisme de l'esquerra, que ha trobat la seva parella en l'aprovació de la dictadura de Cuba per part del món del comerç. Em sorprèn? No. Tots dos grups pensen en teories i tesis, entre d'altres en el dogma de la maximització del benefici, no en les persones i en absolut en la persona individual. El maig del 2016 la firma de moda Coco Chanel va donar el to en una desfilada al passeig del Prado, el passeig sumptuós però fortament degradat de l'Havana. Al davant de sis-cents invitats especials, preponderantment estrangers, desfilaven les models remenant el cul, vestides amb panamàs i barrets Che Guevara ornats de lluentons: una adoració a l'assassí de masses glorificat pel règim, un escarni als assassinats i els empresonats, a les víctimes de

la tortura i l'expulsió. Enganyats pel règim i comandats per Karl Lagerfeld —en la meva opinió una celebritat completament amoral—, les personalitats es van fer fotografiar davant les restes de cases patrícies confiscades, on els indigents de la capital s'atapeeixen com les rates. Són unes cases que nosaltres —que venim de fora— amb la nostra manca de reflexió podem considerar pintoresques. ¿Ens podem imaginar que Lagerfeld i companyia haguessin ofert una desfilada de moda d'aquest tipus als camps de concentració nazis o soviètics? Per què no? També això hauria estat pintoresc, especialment el filferro de pues i els barracons, potser també els guardians inabordables. Un espectacle així hauria estat d'acord amb l'esperit de la fundadora de la firma. Com se sap, Gabrielle «Coco» Chanel va estar-se durant la Segona Guerra Mundial a París, on va posar els seus talents artístics, sexuals i d'altres a disposició de les forces nazis d'ocupació i dels seus col·laboradors autòctons. Ara per ara, tot aquest espectacle de moda de Chanel a l'Havana és un punt culminant del mal gust, de l'entusiasme per la violència i, en el millor dels casos, de la ignorància.

El març del 2016 Barack Obama, el president aleshores dels Estats Units, va visitar Cuba, sense resultat digne de menció, com a part d'una obertura entre Washington i l'Havana de la qual es va fer molta publicitat. La visita va ser qualificada d'històrica, la qual cosa pot ser correcta, si tenim en compte que va ser la primera vegada des del 1928 que un president americà, o millor dit nord-americà, en exercici va anar a l'Havana en visita oficial. Obama va abandonar la Casa Blanca l'any següent, i el seu successor, Donald Trump, fa temps que ha enfortit el control de Cuba, seguint el desig de la dreta i de l'anomenat lobby de Cuba a Washington

i a Miami... i potser per a l'alleujament de l'elit politico-militar de l'Havana, que treu profit de la situació existent. El futur? Segons un pronòstic, tot pot accelerar-se molt de pressa, com una repetició de l'Europa Central i de l'Est en els anys 1989-91. Un altre pronòstic diu que Cuba està tan feta malbé i tan apàtica, després de molt més de cinquanta anys d'una dictadura extenuant, que no passarà res. Jo em decanto per aquesta darrera hipòtesi. Si s'ensorrés la Veneçuela de Nicolás Maduro, que forneix el règim de l'Havana amb energia barata, una foscor fins ara desconeguda es desplegaria sobre Cuba amb unes conseqüències que ningú no pot preveure.

Aquest llibre és un text personal, no una descripció sòbria d'un viatge, sinó més aviat observacions, reflexions i, de tant en tant, incisos i comentaris provocadors: i espero que es lleixi així, no sense crítica, però amb una certa indulgència. El llibre no pretén ser de cap de les maneres un tractat mínimament definitiu. Per fer això, no conec Cuba prou bé, i a més la nostra època és massa imprevisible. Fidel Castro, nascut l'any 1927, va morir el 2016. El seu germà Raúl, nascut el 1931, es va ocupar de la feina diària fins a la seva jubilació voluntària el 2018. Formalment va ser substituït per Miguel Díaz-Canel, un tecnòcrata incolor i sense cap relació amb Sierra Maestra, amb les guerrilles i el relat revolucionari. La tasca de Díaz-Canel és administrar la fallida de Cuba. Les ordres les rep de Raúl i dels generals dirigits.

Des de Cuba vaig continuar, passant per Viena, la meua ciutat, fins a Mallorca, on una amiga va posar a la meua disposició casa seva, en un vessant de la muntanya i amb

vistes sobre el Mediterrani: temps per desxifrar les meves llibretes d'apunts no sempre fàcils de llegir, temps per reflexionar, temps per escriure. Assegut a la terrassa mallorquina i observant les gavines que practicaven el vol de precisió al llarg del vessant, esperava l'arribada dels pescadors, que tornaven del mar si fa no fa una hora abans de la posta del sol per vendre la seva pesca a Port d'Andratx. Europa, vaig pensar a Mallorca, és tot el que Cuba no és. Europa és el continent segur, democràtic i en què pots confiar. O potser no tant? Potser és una il·lusió? Què és Europa? Aquestes són les grans preguntes d'aquests darrers anys, a les quals hauran de respondre no només la Comissió a Brussel·les i el Parlament a Estrasburg, sinó també els europeus, l'opinió pública europea. En aquesta pregunta hi entra el tractament de pobles com el català i el basc, que, amb violència tant política com militar —diametralment en contra d'allò que considero l'esperit d'Europa—, es veuen privats de decidir el seu propi futur dins o fora del conglomerat que és l'estat espanyol. De comunisme no n'hi ha gaire, a Europa, ni tan sols a escala oficial, com a Cuba, però de feixisme en trobem una bona dosi, des de Rússia, passant per Polònia, Hongria i Txèquia, fins a Itàlia, Espanya, França, Dinamarca i els Països Baixos.

Dono les gràcies als meus editors catalans, Francesc Gil-Lluch i Octavi Gil Pujol, i als traductors Miquel-Àngel Sànchez Fèrriz i Henrik Brockdorff. A més, en Miquel-Àngel molt aviat va veure el potencial del llibre de Cuba a Catalunya i va encertar a trobar l'editorial Saldonar. La col·laboració que n'ha sortit ha estat un plaer i ha contribuït al meu respecte per Catalunya, i pel desig dels catalans de crear la seva pròpia república, deslliurada de l'estat espanyol. Gràcies també a desenes de cubans amb qui em vaig trobar en

el meu camí i que gairebé tots van contribuir al meu coneixement de les seves dificultats i no gaires esperances. Tots aquests cubans, hospitalaris i amables, els he amagat rere identitats inventades, i, a més, alguns els he traslladat d'una localitat a una altra. L'aparell de seguretat cubà, inclosos els delators dels comitès revolucionaris omnipresents, no invita a bromes.

Sense la meva esposa nascuda al Perú, Nancy Falcón Castro, no hauria pogut escriure aquest llibre, que amb aquestes línies li dedico en agraïment i amb amor.